

ברגן-בלזן בישראל
IRGUN SHERIT HAPLETA

ארגון שארית הפליטה
BERGEN-BELSEN ISRAEL

הקול שלנו

אונדזער שטימע

Our Voice

הרמת כוסית לשנה החדשה
Celebrating Rosh Hashana

Bulletin No. 16
December 2018

גיליון מס' 16
חנוכה תשע"ט דצמבר 2018

Editorial

Dear friends,

We are marking 80 years since the Kristallnacht pogrom that took place on November 9, 1938 in Munich, Berlin and throughout the Reich. Hundreds of Jews were murdered in the pogrom, and almost all the synagogues in Germany were hit and burned down. The Jews of Germany suffered on the night of the pogrom and in the following days desecration and destruction of synagogues, terrible sights of Torah scrolls and holy books in flames, physical violence, humiliation and damage to their property. The broken glass of the windows of residential buildings, public institutions and Jewish businesses gave this terrible pogrom its name - Kristallnacht. We present you with the speech of **Michael Fürst**, President of the Federation of Jewish Communities in Niedersachsen, at the Kristallnacht event held at the central synagogue in Hannover.

At the Rosh Hashana celebration we had a special and important guest of honor: **Wilfried Wiedmann**, who initiated and established the new documentation center at the Bergen-Belsen memorial site, as the head of the Niedersachsen Memorials Foundation. Wiedmann was also the one who supported our organization in Israel and encouraged our activities. He was happy to meet the Bergen-Belsen survivors, whom he knew personally and their families, and greeted the members warmly. You may read his words in Hebrew and English. Another guest at our event was **Avi Rosenthal**, Director General of the Center of Organizations of Holocaust Survivors, who welcomed the participants. Everybody raised a glass of wine for the New Year with **Shraga Milstein**, chairman of the organization and members of the board. A picture of this event is on the front cover.

When I first visited Auschwitz in 1985, I heard that **Yossel Rosensaft**, who was like an uncle to me, was in Block 11 - the infamous Block of Torture and Death, and managed to get out! Until now I did not know that there were two other friends from Bedzin with him, whom I had also known well since my childhood: **Zevik Londner-Liron** and his brother, **Maniek Londner**. The story of the heroism and courage of these three fearless men, is told beautifully by Yossel's son, **Menachem Rosensaft**.

You will also find in the issue: a detailed report by Director General of Niedersachsen Memorials Foundation Dr. **Jens Christian Wagner** on the ongoing activities at the Bergen-Belsen memorial site, articles on the organization's annual activities in Israel, articles of the third and fourth generations, and many personal stories. Please write to us and share with us stories and articles that we will be happy to publish in our next newspaper.

Happy Hannuka!

Jochi Ritz-Olewski

דבר המערכת

חברות וחברים יקרים,
בימים אלה אנו מציינים 80 שנה לפוגרום ליל הבדולח שהתרחש ב-9 בנובמבר 1938 במינכן, ברלין ובכל רחבי הרייך. בפוגרום נרצחו מאות יהודים, וכמעט כל בתי הכנסת בגרמניה נפגעו והוצתו. יהודי גרמניה ספגו מכה קשה בליל הפוגרום ובימים שאחריו: חילול והרס בתי כנסת, מראות נוראים של ספרי תורה וספרי קודש עולים בלהבות, אלימות פיזית, השפלה וזקים לרכוש. רסיסי הזכוכית שהצטברו מניפוץ חלונות הזכוכית של בתי מגורים, מוסדות ציבור ובתי עסק יהודיים היקנו לפוגרום נורא זה את שמו "קריסטלנאכט" - "ליל הבדולח". אנו מביאים בפניכם את הדברים שנשא עויד **מיכאל פירסט**, נשיא התאחדות הקהילות היהודיות בנידרזקסן, באירוע לציון ליל הבדולח, שהתקיים בחודש שעבר בבית הכנסת המרכזי בהנובר. באירוע הרמת כוסית לשנה החדשה אירחנו השנה אורח מיוחד וחשוב: **וילפריד וידמן**, שזעם והקים את מרכז התיעוד החדש באתר הזיכרון ברגן-בלזן, כשעמד בראש הקרן להנצחת אתרים בנידרזקסן. וידמן גם היה זה שתמך בארגון שלנו ועודד את פעילותנו. הוא שמח לפגוש את משוחררי ברגן-בלזן, שהכיר אישית ואת בני משפחותיהם, ובירך בהתרגשות את חברי הארגון. הבאנו מדבריו בעברית ובאנגלית. באירוע זה כיבד אותנו בנוכחותו **אבי רוזנטל**, מנכ"ל מרכז הארגונים של ניצולי השואה, שבירך את המשתתפים. כולם הרימו כוס "לחיים" לשנה החדשה, יחד עם **שרגא מילשטיין** יו"ר הארגון וחברי ההנהלה. בחרנו להציג תמונה מאירוע זה בשער הגיליון.

כשביקרתי לראשונה באשווויץ ב-1985 שמעתי על כך, **שיוסל רוזנפסט**, שהיה קרוב לי כדוד, היה בכלוק 11 - בלוק העינויים והמוות הידוע לשימצה, והצליח לצאת משם. עד כה לא ידעתי שיחד עימו היו עוד שני חברים מבבדין, שגם אותם הכרתי היטב מאז ילדותי: **זאביק לונדנר-לירון** ואחיו **מנייק לונדנר**. סיפור הגבורה והאומץ של שלושה אנשים אלה העשויים ללא חת, מסופר להפליא על-ידי בנו של יוסל, **מנחם רוזנפסט**. עוד תמצאו בגיליון: דיווח מפורט של מנכ"ל הקרן לאתרי הנצחה בנידרזקסן **דייר ינס כריסטיאן וגנר** על הפעילות השוטפת באתר הזיכרון ברגן-בלזן; מאמרים על הפעילות השנתית של הארגון בארץ; כתבות של בני הדור השלישי והרביעי וסיפורים אישיים רבים. אנו מזמינים כל אחד ואחת מכם, קוראים יקרים, לכתוב לנו ולחלוק איתנו סיפורים ומאמרים שנשמח לפרסם בעיתון הבא.

חג אורים שמח,

יוכי ריץ-אולבסקי

הקול שלנו - אונדזער שטימע Unzer Sztyme - Our Voice

בהוצאת ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל

תי"ד 5303, הרצליה 4615201

The Organization of Bergen-Belsen Survivors, Israel

P.O.Box 5303, 4615201 Herzliya, Israel

belsen.israel@gmail.com | bergenbelsen.org

עורכת ראשית: **יוכי ריץ-אולבסקי**

Editor-in-Chief: Jochi Ritz-Olewski

עורכים: **אריה אולבסקי, שרה גולנדסקי**

Editors: Arie Olewski, Sara Golandski

צילומים: **יצחק רובין, אריה אולבסקי, יוכי ריץ**

עיצוב והפקה: **פרסום המערכת טל. 03-5567373**

חברי הנהלת הארגון: **שרגא מילשטיין - יו"ר, שרה גולנדסקי,**

יוכי ריץ-אולבסקי, תרצה זאבי, קופל בדיגובסקי, רחל בבס,

פיני דרילינגר, אריה אולבסקי.

העיתון הופק בסיוע:

אתר הזיכרון ברגן-בלזן וקרן אתרי הזיכרון בנידרזקסן בשנת 2018

למדעים. התערוכה אמורה להיות מושלמת על ידי קטע ייעודי על אסירים מסלובקיה במחנה הריכוז ברגן-בלזן. באירוע הפתיחה נכחו, בין היתר, שגריר סלובקיה בגרמניה, שר החינוך והתרבות של נידרזקסן, והניצולים איבון קוך ופאוול קוצירה.

בשנות התשעים של המאה העשרים נמסרו לארכיון כ-2,900 תיקי פיצויים מארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן בישראל, והם עומדים כעת לעבור לדיגיטליזציה מלאה. תודות ל-ZAC - מרכז ייעוץ ב-צלה, עכשיו יש לנו שותף אמין וחסכוני אשר מוכן לקחת על עצמו משימה זו. הקירבה של המרכז תבטיח גישה מהירה ובלתי מסובכת לפרטי המלאי המעובדים ותאפשר את העברת המסמכים הלוחך ושוב. האצווה הראשונה מעובדת כעת ב-ZAC.

במהלך 2018 מחלקת החינוך והמפגשים באתר הזיכרון ברגן-בלזן קיימה יותר מ-700 אירועים, הודות לעזרת צוות הפדגוגים, מורים נבחרים, צוות מחקר ומתנדבים. מרחב האירועים נע בין סיורים מודרכים למבקרים בודדים וקבוצות נרשמות לימי עיון וקורסי הכשרה, סמינרים שנמשכו מספר ימים ומפגשים בין-לאומיים. באירועים השתתפו קבוצות מגרמניה ומחוצה לה, כולל מספר קבוצות מישראל.

הסכם השימוש עם הצבא הגרמני על הזיכרון של **ביתן MB 89** ושטחים סביב ארבעה בניינים נוספים בבולקיים של מחנה העקורים לשעבר עבור פעילויות החינוך של אתר הזיכרון נחתם ב-24 באוקטובר 2018. עלויות השכירות של השטחים והבניין יוטלו על הצבא הגרמני, שישא גם בעלויות להקמת הגדר שתפריד מאזור המבנים שישמש למטרות צבאיות. כך, המבקרים יוכלו להגיע ללא כל בעיה. בתוך המבנה יציע אתר הזיכרון פורמטים קבוצתיים איכותיים ומורכבים לסיור, החל מיום אחד ועד כמה ימים. בשלב ראשון יתקיימו מספר משרדים ואזורי תצוגה בתוך הבניין עד אפריל 2019. התערוכה על צעדות מוות ופינוי משלוחים באפריל 1945 (בעבר תערוכה נודדת) תמשיך להופיע שם. היא כוללת את ההיסטוריה של הביתנים כמחנה-לווין למחנה הריכוז ומאוחר יותר כמחנה עקורים (ביתן 89 היה חלק ממחנה 2 במחנה הריכוז ברגן-בלזן ולאחר מכן שימש כבניין מגורים במחנה העקורים). בשלב שני, משנת 2022/23 יש לשפץ את המבנה מחדש באופן מלא לשימוש אופטימלי כמכון חינוכי (חדרי סמינרים, שטחי תערוכות, הרחבת שטח בעליית הגג לפגישות ולקייטרינג). המסירה הרשמית של המקום מתוכננת באפריל 2019 כחלק מטקסי הנצחה לציון יום השנה ה-74 לשחרור המחנה.

הפוגרומים האנטישמיים של נובמבר 1938 מהווים נקודת מפנה לאורך תהליכים של ניכור, רדיפה וביזה, תחילה נגד יהודי גרמניה ואחר כך נגד יהודי אירופה, שבסופו של דבר הובילו לשואה. הפוגרומים בנובמבר הבהירו היטב, אחת ולתמיד, שהחיים היהודיים בגרמניה הנאצית לא יהיו עוד אפשריים וכי ההגירה היא המילוט היחיד. כדי לעשות צדק עם משמעות יום השנה הזה, עיצבה הקרן אתר אינטרנט מיוחד www.pogrome1938-niedersachsen.de בשיתוף עם סטודנטים מהסמינר המעשי של ד"ר וגנר במחלקה להיסטוריה של אוניברסיטת לייבניץ בהנובר ועוד אתרי הנצחה, יוזמות ויחידים ברחבי נידרזקסן. האתר בנוי בכירור לגישה קלה ולניווט ומספק מידע על האירועים שהתרחשו בכ-100 ערים ועיירות. בנוסף לאירועי נובמבר 1938, האתר גם בוחן את ההיסטוריה הקודמת, את ההשלכות לאחר 1938 ואת נושא השרידים והזיכרון. הוא נועד, מחד גיסא, להראות, שבמהלך אותו זמן ובנידרזקסן, נעצרו יהודים, בתים נהרסו ובתי כנסת הוצתו; אבל הוא גם מעלה את העובדה שהיה מגוון רחב מאוד של אירועים שהביטוי שלהם נקבע במידה רבה על ידי התנהגות של המעורבים ברמה המקומית. האתר מיועד לא רק למי שיש לו עניין כללי בנושא, אלא בראש ובראשונה לילדי בית הספר אשר, כחלק משיעורי ההיסטוריה שלהם, ילמדו מן המידע הראשוני באתר ויידרשו להעמיק בנושא.

ד"ר ינס-כריסטיאן וגנר, מנכ"ל

לנוכח ההתגברות הגזענית, הלאומנית והאנטישמית בגרמניה ובאירופה, הכפילה הקרן את מאמציה ב-2018 כדי לחזק את נוכחותה בחברה בהצעות חינוכיות ובהתערבויות פוליטיות.

המטרה היא לחזק את המודעות הביקורתית של החברה להיסטוריה ואת סמכות השיפוט שלה בנושאים היסטוריים.

דו"ח זה יכול רק לספק סקירה כללית של ההתפתחויות העיקריות ופרוייקטים מרכזיים.

תערוכת **"ילדים במחנה הריכוז ברגן-בלזן"** נחנכה כחלק מאירועי הנצחה ב-15 באפריל 2018, בנוכחות שגריר הולנד ו-22 ניצולים שנכלאו במחנה הריכוז ברגן-בלזן כילדים. האירוע זכה לסיקור נרחב בעיתונות הכתובה ובטלוויזיה, בגרמניה ומחוצה לה. **אין עוד תערוכה מיוחדת באתר הזיכרון מאז 1990 שרשמה אי פעם מספרי ביקור גבוהים כאלה.** התוכנית הנלווית משכה את תשומת הלב הציבורית בתמהיל של סיפורים ביוגרפיים של ילדים ניצולים, סיורים מודרכים ושיחות של האוצרים, הצגת מחזה דוקומנטרי על סיפור חייו של אסיר יהודי בברגן-בלזן, והקרנת סרט על ילדים אסירים במחנה הריכוז. התערוכה הוצגה מאז באתר הזיכרון הלאומי של רוונסבריק, ובשנה הבאה תוצג בציריך ובסנט גאלן בשווייץ.

אתר הזיכרון בוחן כעת אפשרויות להפקת גרסה אנגלית של התערוכה; עם זאת, יש צורך לגייס כספים רבים לצורך זה. לו היה זה אפשרי, התערוכה הייתה יכולה להופיע בכריטיניה, בארה"ב ובישראל.

מקורות חינוכיים על "ילדים במחנה הריכוז ברגן-בלזן" נערכו ופורסמו על מנת להשלים את התערוכה, בתצלומים ובטקסטים מודפסים על גבי קלפים, קטעים מתוך יומני אסירים, חשבונות כתובים וראיונות, וכן תצלומים ורישומים עכשוויים של אסירים לשעבר. המקורות החינוכיים המשלימים עם דפי מידע דידיקטי נועדו לשמש להכנת ביקורים לילדים בברגן-בלזן ולמעקב אחריהם. הם יכולים לשמש גם עבור שיעורים בכיתה, ללא כל ביקור בפועל בתערוכה.

הסדנה המשותפת עם אתר הזיכרון בנוינגמה נערכה בברגן-בלזן והרמנסבורג ביוני 2018, בעקבות הנושאים המרכזיים של "הילדים במחנה הריכוז ברגן-בלזן". היסטוריונים מגרמניה, ישראל וארצות הברית הציגו ממצאי מחקר חדשים על מגוון נושאים זה, תחת הכותרת **"בין רדיפות וקהילה לאומית: ילדות ונעורים תחת השלטון הנאצי"**. ממצאים אלה יפורסמו בשנת 2019.

ביוזמתו של תיאטרון הטירה ב-צלה, ערך אתר הזיכרון תערוכה בשם **"צריפים, שבויים ומחנה הריכוז ומחנה העקורים ברגן-בלזן בשנים 1935-1950"**, שתוצג במתחם תיאטרון הטירה בצלה מספטמבר 2018 ועד תחילת 2019. התערוכה מקושרת לככורה של מחזה הבוחן את היחסים בין **מרלן דיטריך** לבין אחותה אליזבת, אשר יחד עם בעלה ניהלה קולנוע בבסיס הצבאי ברגן-הוהנה בתקופת השלטון הנאצי ובשנים שלאחר המלחמה.

מאוקטובר 2018 עד 16 בדצמבר 2018 אתר הזיכרון מארח את התערוכה **"תחי המטרה הצודקת שלנו! ההתקוממות הסלובקית של 1944"**, שאורגנה על ידי המרכז לחקר ההתנגדות הגרמנית בשיתוף המכון ההיסטורי של האקדמיה הסלובקית

בארוע הרמת כוסית לציון ראש השנה תשע"ט השתתפו עשרות חברות וחברים בני כל הדורות. מנכ"ל מרכז הארגונים של ניצולי השואה, אבי רוזנטל, נשא דברים וברך את החברים ואת פעילות הארגון. אורח הכבוד היה וילפריד וידמן, מי שעמד בראש קרן אתרי ההנצחה בנירזקסן, והקים את מרכז התיעוד החדש והמרשים באתר הזיכרון ברגן-בלזן. הנה הדברים שנשא בארוע.

אדוני היו"ר, גבירותי ורבותי, יוני ריץ-אולבסקי היקרה, בוקר טוב!

אני רוצה להודות לכם מאוד על שהזמנתם אותי לכאן. הרשו לי לומר לכם כמה אני שמח לחזור לתל אביב. אשתי **פטרה** ובני **מיכאל** נמצאים אתי במסע הזה, משום שחשוב לי מאוד להעביר את שרשרת הזיכרון למייקל, לתת לו הזדמנות להכיר את ישראל ובסופו של דבר למצוא כאן ידידים.

אני מאוד נרגש להשתתף במפגש הזה של ארגון שארית הפליטה ברגן-בלזן היום, ואני מזכר בפגישות קודמות כאן בתל אביב. הפעם הראשונה הייתה לפני עשרים וחמש שנה, **כשחיים פוסלושני** היה יושב-ראש **ודב זלמנוביץ'** היה המזכיר הכללי. לעתים קרובות אני חושב על שניהם, כמו גם על רבים אחרים שאינם עוד איתנו.

היום היחסים בין אתר הזיכרון ברגן-בלזן לבין הארגון שלכם מתאפיינים באמון הדדי ורצון טוב. אבל יחסים אלה יכלו להתפתח רק לאחר שגרמניה מילאה חובה היסטורית. בשנת 1990, המדינה הפדרלית של סקסוניה התחנתה, שבשטחה ממוקם אתר ברגן-בלזן, פתחה תערוכה קבועה חדשה באתר, במקום מבנה התיעוד הקטן והבלתי מאויש כהלכה שנפתח ב-1966. צוות אקדמי וחינוכי קבוע

גויס לשירות לצורכי המבקרים. **מוניקה גודקה, תומאס ראהה** ואני יצרנו קשר ישיר עם אגודות הניצולים. אני מדגיש: זו הייתה הפעם הראשונה מאז 45 שנים לאחר שחרור ברגן-בלזן שאתר

הזיכרון של ברגן-בלזן היה מאויש בעובדים אקדמיים וחינוכיים. בישראל, שיפורים אלה נתפסו כסימנים לחשיבות המוגברת שיש לאתר בגרמניה, וכסימן לכך שלזיכרון יהיה תפקיד מרכזי יותר בהנצחה ובחינוך אודות הפשעים נגד היהודים על ידי גרמנים.

כארבעה עשורים חלפו בין שחרור ברגן-בלזן על ידי חיילים בריטיים ב-15 באפריל 1945 לבין השינוי הפרדיגמטי (בהשקפת העולם) והמכריע בתרבות הזיכרון הגרמנית בשנות השמונים. זה הזמן שנדרש עד שהנאצים לשעבר ותומכיהם בעמדות השפעה הן ברמה המנהלית והן בחברה הוחלפו על ידי בני דור חדש, בני הדור שלי.

בין השנים 1985 ו-1990 הייתי אחראי על הכנת התערוכה החדשה בברגן-בלזן, ולאחר מכן אחראי על פיתוח אתר הזיכרון. אגודות של ניצולים במדינות רבות, כגון צרפת, פולין, הולנד והונגריה הגיבו בחיוב לשינויים באתר הזיכרון. כך גם נציגי הפדרציה

מפגש לבני

העולמית של ניצולי ברגן-בלזן וארגון שארית הפליטה של ברגן-בלזן בישראל, שפגשתי לראשונה ב-1990. עם זאת, הם חשו שעל התערוכה להציג מידע מפורט יותר על תולדות הניצולים במחנה העקורים ברגן-בלזן.

בשיחותיי עם **נורברט וולהיים, הדסה רוזנפט, סם בלוך,** חיים פוסלושני ודב זלמנוביץ' התברר לי יותר ויותר, שסיפורו של ברגן-בלזן לא הסתיים עם השחרור. הבנתי שההיסטוריה של

החיים היהודיים במחנה העקורים היא חלק בלתי נפרד מהסיפור הזה. **ביוכבד ריץ-אולבסקי ומנחם רוזנפט** פגשתי שני אנשים שנולדו במחנה העקורים. התיידדנו והתחלנו לדון בתוכניות להרחבה נוספת של אתר הזיכרון ברגן-בלזן ולהכללת תערוכה על מחנה העקורים ועל תקומת החיים היהודיים בברגן-בלזן.

אני רוצה להדגיש שוב עד כמה חשוב היה שיתוף הפעולה עם הארגון שלכם להתפתחות הזיכרון. הארגון החזיק אוצרות יקרים לפיתוח תערוכה חדשה בברגן-בלזן, כגון

לגרמנית. אני רוצה לנצל הזדמנות זו כדי להודות ליוכי ולאריה אולבסקי שוב על שבחרו בי להציג את התרגום הגרמני שפורסם ב-2014 באירוע בהנובר.

עכשיו אני מצפה להתחיל את המסע שלנו בישראל עם אשתי פטרה ועם בני מיכאל. אנחנו אומרים הרבה פעמים "בשנה הבאה בירושלים", עכשיו אנחנו בתל אביב ומחר נהיה בירושלים...

תודה לכם ולהתראות!
תל אביב, 5 באוקטובר 2018

1950 ל-1980.
באותה תקופה
היו צבי עזריה
ורפאל אולבסקי
יושבי הראש
הבלתי-נשכחים
של הארגון. קבצים
אלה שולבו בארכיון
אתר הזיכרון ולאחר
מכן שימשו כחומר
מקור להרכבת רשימת
השמות.

עבורי התרומה הזאת הייתה

חוגגים את ראש השנה

מחווה של אמון, והתרחשה בתקופה שבה עבדתי בעיקר עם דב זלמנוביץ' ועם יוכי ריץ-אולבסקי.

לסיום, אני רוצה לומר שקשרי הידידות שהייתי מסוגל לבנות עם ניצולי ברגן-בלזן וילדיהם הם בעלי ערך אישי רב. לאחרונה ביקרתי סביב פוטסטדאם והגנים של ארמון סאן-סוסי עם הבן של הילדה ופיזה

שמחה ואשתו. אנו נבקר את הילדה ביום רביעי הבא בנצ'ר-סרני. בירושלים נבקר אצל פרופי יהודה בלום, ידיד קרוב מזה זמן רב. בסוף המסע נבקר את פרופי חגית לבסקי, שעמה עבדתי יחד בהצגת תולדות מחנה העקורים בתערוכת ברגן-בלזן החדשה. אני עדיין עובד איתה בפרוייקטים של ההיסטוריה היהודית. כרגע אנחנו בודקים את סיפורם של מחנות "ההכשרה" בגרמניה.

כשהייתי אחראי על ברגן-בלזן פגשתי את יושבי הראש לשעבר של הארגון צבי עזריה, חיים פוסלושני ודב זלמנוביץ'. לעולם לא אשכח אותם. פגשתי את אריאל יהלומי ואת שרגא מילשטיין. לרוע המזל, מעולם לא הייתה לי הזכות לפגוש את אחד ממקימי הארגון, רפאל אולבסקי, באופן אישי. אבל היכרתי את סיפורו באמצעות זיכרונותיו המרשימים בספרו "הדמעה" שפורסם ב-1983 על ידי הארגון. קראתי את הסיפור שלו אחרי שתורגם

יו"ר הארגון חבר בדירקטוריון ועידת התביעות

שרגא מילשטיין יו"ר ארגון שארית הפליטה ברגן בלזן ישראל
בנחר כחבר דירקטוריון ועידת התביעות.

ועידת התביעות (CLAIMS CONFERENCE) מייצגת את
כל הארגונים היהודיים בעולם במוי"מ עם ממשלת גרמניה
לקבלת פיצויים לניצולי שואה והשבת רכוש יהודי ליורשים
של קורבנות השואה.

ועידת התביעות מסייעת לניצולי השואה ברחבי העולם
ולהנצחת זכר השואה.

בתמונה: שרגא מילשטיין בישיבת דירקטוריון ועידת התביעות
ביולי 2018 בניו יורק.

שיר לשרגא

בצניעותו ובאהבתו לזולתו
ולסביבתו -

שכל טיפה מאהבתו אליה היא
אולי, במקום מה שהוא לא הספיק לקבל
ממשפחתו, בתקופת ילדותו...
ששששששרגא...

נר שמחמם ומאיר בשקט,
בלי הרבה מילים, כמו חנוכייה דולקת,
מלאה בסיפורי מעשיות וניסים,
של אור, חום, ומגע בעוצמה כל כך בולטת -
מי ייתן וימשיך להיות לכל קרוביו אות ומופת
של נתינה אינסופית מהפנטת
ממש כמו דמות ציורית מאגדה
שזכינו כולנו להיות חלק ממנה
בזכותו של
שרגא...

יגל הלל, הנכד של שרגא קלוש

מה פרושו של השם שרגא?
נר...
ומה נר עושה?
בוער...
ומה מפיץ משהו בוער ?
חום ואור, בכלל בלי לדבר...
בדיוק כמו ששששששרגא:

חום ואור שמופצים בשקט,
בלי הרבה מילים, כמו חנוכייה דולקת,
מלאה בסיפורי מעשיות וניסים...
כמו ספור חייו של שרגא,
נר שאת כולם מקסים,

חנה האהובה שלנו

כשנפגשנו לראשונה בת 16 הייתי. חיבתק אותי לשלום, ובאותה שנייה של מגע חם ואוהב חשתי כי קיבלתי מתנה לחיים - זכיתי בסבתא! התייחסת אלי כאל נכדה מן המניין, והאהבה בינינו הייתה אהבה של אמת.

איך אפשר להיפרד מסבתא כה יקרה? מאישה קסומה? שהרי את חלק בלתי נפרד מחיי היומיום שלנו.

איך מסבירים את הפרידה לנינים ולנינות שלך? להם, שבוכים בכי עמוק ומתקשים להיפרד, כי האמינו באמת ובתמים שתחיי אתנו עוד שנים רבות וטובות, ושיזכו שוב ושוב לחיובק בזרועותייך המלטפות, העדינות והחזקות כאחד.

רות נינתך אמרה שאנחנו צריכים להגיד תודה. תודה.

תודה על שהיית איתנו לאורך הדרך, תודה על שלימדת אותנו מהו כוחה של משפחה. בכל שיחה ובכל מפגש התעקשת לשתף ושנשתף, ודאגת לספר ולדבר בשבחם של בני המשפחה, כדי שנדע להעריך ולקבל, וכדי שנחזק את הקשר בינינו, כי משפחה זה ערך עליון.

בצעירותך הופרדת מיקיריך, מספר הוטבע בך - 47452. היית באושוויץ ושרדת, היית בכרנגן-בלזן ושרדת גם שם. ידעת ימים שהלב האנושי לא מסוגל להבין, ובגבורה שמרת על צלם אנוש.למדת ולימדת גם אותנו את חשיבותה ואת כוחה של חברות אמת. ביציאתך מהתופת זכית להקים עם סבא אהרון משפחה לתפארת בארץ ישראל.

עד ימייך האחרונים התברכת בזיכרון חי וצלול, וידענו - עם סבתא חנה לא מתווכחים, היא זוכרת טוב יותר! ידעת שנינות, אהבת הומור משובח, התעניינת באקטואליה ורדפת צדק. ליבך יצא אל כל אדם נזקק. זיכרונות העבר גרמו לך לשאוף ולתרום לעתיד טוב יותר.

אהבת מאד לשמח (ולחמם) אנשים - קרובים ורחוקים - ביצירות סריגה פרי ידיך הטובות, ולהאכיל את כולנו במטעמיך. כל אלה ענו על הצורך העמוק שלך בבתינה. חום אנושי רב שפע ממך תמיד, חום שכמוהו נדיר לפגוש בימינו.

יחיאל ועודד היקרים, זכיתם לאמא, שדאגה וגוננה עד ליומה האחרון. מעטים זוכים לכך.

אנחנו נפרדים ממך היום. יאה זכרך ברוך.

חנה עם שני בניה: יחיאל (מימין) ועודד

מבוסס על הספדה של מיכל, אשתו של יפתח, אחד מנכדיה של חנה.

זרקור על ספר
Spotlight
on a book

ספר שעלול לעורר סערת רגשות ישנה:
“האמת על פֶּאֶנְיָה פֶּנְלוֹן ותזמורת הנשים של אושוויץ-בִּירְקֶנָאוּ”
מאת פרופי סוזן איישייד, ארה"ב

A book which might provoke an old controversy
THE TRUTH ABOUT FANIA FENELON AND
THE WOMEN'S ORCHESTRA OF AUSCHWITZ-BIRKENAU
by PROF. SUSAN EISCHEID

Arie Olewski

This book explores how the women's orchestra at Auschwitz-Birkenau has been remembered in both media and popular culture since the end of the Second World War. In particular it focuses on Fania Fénelon's memoir, "Playing for Time" (1976), which was subsequently adapted into a film. Since then the publication has become a cornerstone of Holocaust remembrance and scholarship. Susan Eischeid therefore interrogates whether it deserves such a status, and whether such material can ever be considered a reliable source material for historians. Using divergent source materials gathered by the author, such as interviews with the other surviving members of the orchestra, this Pivot seeks to shed light on this period of women's history, and question how we remember the Holocaust today.

Susan Eischeid is Professor at the Department of Music at Valdosta State University, GA, USA.

אריה אולבסקי

ספר זה חושף כיצד נחרטה תזמורת הנשים של אושוויץ-בירקנאו בזיכרון הקולקטיבי, בתקשורת ההמונים ובתרבות הפופולרית מאז סיום מלחמת העולם השנייה.

הספר מתמקד בספר הזכרונות של אחת הניצולות מהתזמורת, הצרפתייה פאניה פנלון - "תזמורת על תנאיי" [באנגלית: "לנגן עבור זמן"] שיצא בשנת 1976. הספר, שהיה הראשון שנכתב אודות התזמורת, הפך למחזה בישראל, פרי עטו של שמואל הספרי, וכן לסרט בכיכובה של וֶאֱנְסֶה דֶדְגֵרֵייב, שלא הייתה ידועה כאוהבת ישראל. מאז פרסומו, הפך הספר של פנלון לאבן פינה של תרבות הזיכרון ומחקר השואה בנושא תזמורת הנשים.

פרופי סוזן איישייד חקרה האם באמת מגיע לספר של פנלון מעמד חשוב כזה, והאם תוכנו יכול עדיין להחשב כמקור אמין להיסטוריונים. פרופי איישייד מנסה לשפוך אור על התקופה הזו בהיסטוריה הנשית, ולשאול כיצד אנו זוכרים את השואה כיום. היא השתמשה במיגוון מקורות שאספה, כמו ראיונות עם ניצולות של התזמורת שעדיין חיו בכריסטינה, באירופה, בישראל ובפולין ועם בני ניצולות של התזמורת שנפטרו.

פרופי סוזן איישייד מרצה במחלקה למוזיקה של וֶאֱלְדוֹסְטָה סְטֵייט יוניברסיטי, ג'ורג'יה, ארה"ב. ספרה ראה אור בהוצאת פאלגרייב-מקמילן.

הדרך המוזרה שלי אל מוסיקת השואה

My Odd Path to the Holocaust Music

PROF. SUSAN EISCHEID, u.s.a

I came by my interest in Holocaust music in a somewhat round-about way... I was raised in a traditional white-Anglo-Saxon-Protestant household and never learned about the Holocaust in school until I was 15 years old. (A fact I still find appalling...) At that time, I was studying the German language and the teacher assigned me a report on the Warsaw Ghetto.

I was shocked at what I discovered and once I began reading about the subject I could not stop! This assignment sparked a life-long interest in the Holocaust. It seemed to me such an overwhelmingly important thing which had ramifications for ALL people regardless of religion, background, nationality, etc. How it happened, why it happened, why it was allowed to happen --it seemed to me that we should all be shouting from the roof tops to find answers to these questions.

As I continued into my profession as a performing musician (oboist) I never lost my interest in the subject. In later years, as I pursued my doctorate, I sought a way to combine my two seemingly unrelated interests --music and the Holocaust.

At that time (mid 1980s) very little scholarship had been done into music of the Holocaust period. I was amazed at what I found --the wealth and quality of material.

One thing led to another... I began arranging and performing some of the music I discovered and was overwhelmed by the audience response --the immediate emotional connection to these musicians who had had their voices silenced prematurely.

I began to present lectures and recitals of the topic, mostly to younger audiences, to try to educate the next generation to the dangers inherent in racism and also to give voice to these musicians so their compositions and experiences did not die. I began to research other aspects of the subject, recorded a CD of the music, and continue to present performances across the USA.

Last year I performed some compositions in Germany as part of the 60th Anniversary of the end of World War II and spoke on the topic in the Czech Republic. And so it continues...

This music always gives so much more back to me than I can possibly give to it!

פרופ' סוזן איישייד, ארה"ב

גדלתי בבית מסורתי לבן-אנגלו-סכסי-פרוטסטנטי ומעולם לא למדתי על השואה בבית הספר עד שהייתי בת 15 שנים - עובדה שאני עדיין מזועזעת ממנה... בגיל זה למדתי גרמנית והמורה הטיל עליי לכתוב על גטו ורשה.

הייתי המומה ממה שגיליתי, ומרגע שהתחלתי לקרוא על הנושא לא יכולתי להפסיק! המטלה הזו הציתה בי עניין רב בשואה. נראה היה לי שהנושא הוא כזה דבר חשוב ובעל השלכות נרחבות על כל בני האדם, ללא הבדל דת, רקע ולאום. איך זה קרה, למה זה קרה, למה הניחו לזה לקרות - נראה היה לי שאנחנו צריכים לצעוק ממרומי הגגות כדי למצוא תשובות לשאלות הללו.

כשהמשכתי למקצוע שלי כמוזיקאית מבצעת (אכזב) מעולם לא איבדתי את העניין שלי בנושא זה. בשנים מאוחרות יותר, כשלמדתי לדוקטורט שלי, חיפשתי דרך לשלב בין שני האינטרסים האלה שלי, שאינם

קשורים לכאורה - מוזיקה והשואה.

באותו זמן (באמצע שנות ה-80) ניתנו מעט מאוד מלגות לחקר המוסיקה של תקופת השואה. עם זאת, נדהמתי ממה שמצאתי - מהעושר ומהאיכות של החומר.

דבר אחד הוביל למשנהו. התחלתי לסדר ולבצע מעט מהמוסיקה שגיליתי, ונדהמתי מתגובות הקהל - קשר מייד ורגשי למוסיקאים אלה, שקולם הושקף לנצח בטרם עת.

התחלתי להציג הרצאות ורסיטלים של הנושא, בעיקר לקהל צעיר יותר, כדי לנסות לחנך את הדור הבא בנושא הסכנות הטמונות בגזענות, וכדי לתת ביטוי למוסיקאים האלה כך שיצירותיהם וחוויותיהם לא ימותו. התחלתי לחקור היבטים אחרים של הנושא, הפקתי דיסק של המוזיקה, והמשכתי בהופעות ברחבי ארה"ב.

ביצעתי כמה יצירות בגרמניה כחלק מאירועי 60 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה. הרציתי על הנושא בצ'כיה. וכך זה נמשך...

מוזיקה זו תמיד נותנת לי בחזרה כל כך הרבה, יותר ממה שאני יכולה לעשות עבורה!

the Londner brothers were therefore innocent of any crime, and that there was no legal basis for executing them.

Later that year, my father was transferred from Birkenau to a sub-camp of Auschwitz, Łagisza, near Bedzin. Sometime in the winter of 1944, he managed to escape from there and was hidden by a Polish friend. His freedom was short-lived. On his way to try to get forged papers to enable him to get to Hungary, he was recaptured by German soldiers looking for someone else. He was first taken back to Łagisza, where he was severely beaten, and then returned to Auschwitz where he spent months in Block 11 being tortured repeatedly – the Germans wanted to know the name of the Pole who had hidden him, something my father stubbornly refused to do, a stubbornness that I am certain saved his life.

The same kapo, Jakub Kozalczyk, who had hugged my father and the Londner brothers the previous October, once publicly gave my father 250 vicious lashes at the direction and under the supervision of an SS doctor.

Still, the fact is that against all odds, my father, Yumek Londner, and Maniek Londner were not executed on October 4, 1943. And so it is that I can tell my grandchildren that their great-grandfather survived Block 11, which made it possible for their grandfather to be born, because a young German SS officer named Otto Klaus had at least one spark of decency, of humaneness, left within him at Auschwitz in the first days of October 1943.

מכתב למאיה במשלחת הנוער לפולין

שתהיי בנאדם, "מענטש" ביידיש. זו המתנה החשובה ביותר לחיים שאת יכולה לקבל...

"להיות בן-אדם" בתקופת השואה - מה זה אומר? קשה לומר. דאג קודם לעצמך? על חשבון חבריך? או לדאוג גם לחברך? יש לך אוכל - למי תיתן? תתחלק בו? הרבה שאלות ואין תשובות... מי יודע מה נכון או לא נכון...

אין ספק שגם בשואה דבר אחד שהיה ממש צריך זה מזל... הרבה מזל. המון. אבל לפעמים גם מעט מזל הספיק...

סבתא רחלה הייתה אומרת שחוץ ממזל - לא מזיק שתמיד ברגע הנכון יש מישהו שעוזר לך או דוחף אותך לעשות מעשה שבדיעבד הוא נכון...

מאיוש, מקווה שהמסע הזה שלך אכן קרב אותך להיסטוריה שלך ושל העם היהודי, שהסיפורים ששמעת קיבלו פנים ושמות באזורים בהם ביקרת.

"זכור את אשר עשה לך עמלק הנאצי, ובחרת בחיים!" זו המורשת המשפחתית שלך, מאיה. מי שניצלו, למרות הכל, בחרו בחיים, הקימו משפחות, שמחו, חינכו לטוב...

לא צריך לחיות את השואה, אבל צריך לזכור אותה!

לזכר כל בני משפחות אולבסקי, זלמנוביץ, קגנוביץ ושכניהם ומכריהם, שלא זכו לראות את דור ההמשך.

השם יקום דמם. מאיה, את הניצחון שלנו על העמלק הנאצי!

אני בטוחה שסבא רפאל, סבתא רחלה וסבתא מניה גאים בך ואוהבים אותך על מי שאת.

אוהבת, אמא.

אילת ריץ-בנבנישתי

מאיה אהובה יקרה,

כמה ימים שאת נמצאת בתוך המסע... מסע לא

פשוט ומורכב, מעניין, מרתק, מפליא וחשוב מאד.

ראית דברים, שמעת סיפורים, הקשרים, דעות, עובדות, פרשנויות. אני בטוחה שבימים אלה את מלאה ברגשות רבים.

אם חשבת שתרגישי משהו והופתעת כי לא הרגשת דבר - לגיטימי.

אם הופתעת מעוצמת הרגש שהרגשת - לגיטימי.

אם בכית - לגיטימי.

אם צחקת - לגיטימי.

אם התעצבנת, כעסת, התרגזת - לגיטימי.

אם לא הבנת איך? איך זה יכול היה לקרות? - הכי לגיטימי.

במסכת אבות נאמר "דע מאין באת ולאן אתה הולך" -

אני מאמינה בזה בכל לבי.

אני מאמינה כי המסע הזה שלך הוא מסע להבין מהם שורשיך, השורשים של משפחתך, של העם היהודי, ההיסטוריה שלנו. הם שמשפיעים עלינו באופן מודע ובלתי מודע גם היום.

אחד הדברים, שאני למדתי וינקתי מההורים שלי ומכל הסבתות שלי וסבא רפאל, הוא שקודם כל ולפני הכל חשוב

מאיה (משמאל) בכירקנאו

Survival from Block 11

Menachem Z. Rosensaft

I always knew that shortly after he was deported to Auschwitz in late August of 1943, my father spent several days in the camp's notorious Block 11, the so-called Death Block. On my first visit to Auschwitz in 1995, I saw the page of the Block 11 registry according to which my father, **Josef Rosensaft**, number 140594, arrived there on Sept. 30, 1943 and left, evidently alive, on Oct. 4. But I never knew the details of how it was that he was not sent from Block 11 to be killed. My father died unexpectedly in 1975 at the age of 64, and this was one aspect of his survival that he never got around to telling me about.

But then, in December of 2013 – more than 38 years after my father's death – I received the newly published biography of Auschwitz survivor **Zeev "Yumek" Londner** who, after Hebraizing his name, had risen to become Colonel (Aluf Mishne) **Zeev Liron**, one of the highest ranking officers in the Israel Air Force in its formative years. Liron's father had been one of my father's close friends in their hometown of Bedzin. I had also known that Liron – Londner – and his brother **Moshe (Maniek)** had been imprisoned in Block 11 together with my father, both because my father spoke about it and because their names were listed on the registry page alongside his.

As Liron told the story to journalist **Moshe Ronen** (Reinish) in **From the Depths to the Skies**, "Rosensaft did not stop thinking about escaping." My father told the Londner brothers that he had developed a friendship with a German SS doctor stationed in Katowice who had offered to hide my father and members of his family. Now my father plotted for the three of them to escape from their work detail, hide in a deserted tunnel until the Germans stopped looking for them, and then make their way to the SS doctor's house in Katowice where they would be able to stay at least for a while.

When their scheme was betrayed to the Germans by a German unterkapo, my father and the Londner brothers were taken from Birkenau to Auschwitz where a young German SS officer named Otto Klaus interrogated them.

The punishment for even plotting to escape, Klaus told the three Jews, is death. We are now going to take you to Block 11 and decide whether you will be shot or hanged, he continued. But prisoners are only shot on Mondays, and as today is Thursday, you will spend the next several days in Block 11. The three were put into a small standing

cell in the block's cellar with two other prisoners. Liron recalled that my father quipped with "black humor" that it was a shame they didn't have a deck of cards to pass the time.

On Monday morning, they heard prisoners being taken from other cells, followed by gunshots. Liron remembered that "Yossele" – my father – bid his friends goodbye, telling them that they might meet again in the next world. But no one came for them. After an hour, **Yakov (or Jakub) Kozalczyk**, the kapo in charge of Block 11, came to their cell and hugged them. "You're heroes," he told them. "Nothing will happen to you, not today." Later the same day, they returned to Birkenau.

When Liron met my father again two years later in the Bergen-Belsen DP camp, my father told him that following the liberation, he had looked for and found his SS doctor friend from Katowice who cleared up what had been the mystery of the three young Jews' survival.

The unterkapo who had betrayed my father and the Londner brothers did not know the name of the man who was going to hide them but he gave Otto Klaus, the young SS officer, an address in Katowice that he had apparently overheard. Intent on exposing and arresting the still anonymous traitor, Klaus rode his motorcycle to the address in question and rang the house bell. When the doctor opened the door, the two stared at one another in disbelief.

More than 25 years earlier, during World War I, the doctor had saved Otto Klaus' father's life. The two families had remained friends. Now Klaus had a decision to make, and he made it. Instead of taking the doctor into custody, Klaus returned to Auschwitz and reported that his investigation had not uncovered any scheme to escape, that the unterkapo had lied, that my father and

Celebrating the 73rd Bergen-Belsen day of liberation

"We too are the Silver Tray - Holocaust Survivors in the War of Independence"

The 73rd anniversary of the liberation of Bergen-Belsen was influenced this year by the celebrations of 70th anniversary of the Independence of the State of Israel. We therefore dedicated the event to the contribution of Holocaust survivors to the State of Israel and focused on Holocaust survivors in the War of Independence. We went on a unique tour called "We too are the Silver Tray - Holocaust Survivors in the War of Independence" with one of the best instructors in Israel - **Uriel Feinerman**.

We went in the footsteps of Holocaust survivors who participated in the War of Independence. We examined in detail historical reports about what happened to the new immigrants in the Latrun battles, and were excited to hear the personal stories of some of the members of the Bergen-Belsen Organization. Our friend **Shraga Kalush**, who personally took part in the battles, showed us the name of his friend engraved on the memorial tombstone, and told us excitedly about what had happened to him. **Zehava Shamir** and **Dvora Shifrin**, who were at the time at Kibbutz Kiryat Anavim, shared with us their experiences during this period as they were accompanying their friends

to the battles. **Tirza Zeevi-Mendlinger** reminded us of her father **Itzhak (Ignatz) Mendlinger** who fought and was injured in Latrun. He and his friends hardly spoke Hebrew and could not even understand the commands in Hebrew given during the battle.

We discussed the fighters of "Gahal" and "Machal", as well as the dead of "Netzer Acharon". We visited the Alexandroni monument near Latrun, the Machal monument and the Hamaginim (Defenders) Forest.

We then experienced a moving visit to "Beit Ha'adut" home in Moshav Nir Galim, where we discovered an amazing exhibition and movie about the largest rescue story of Hungarian Jewry during the Holocaust - the story of the "Glass House" in Budapest.

We also met **Israel Goldberger** from Hungary (more than 90 years old) who is one of the founders of Nir Galim and still lives there. He too was liberated in Bergen-Belsen and was very excited to meet his fellowmen - the members of the organization who visited the place.

חוגגים 73 שנה לשחרור ברגן-בלזן

"גם אנחנו מגש הכסף - ניצולי השואה במלחמת העצמאות"

תרצה זאבי-מנדלינגר סיפרה על אביה **יצחק (איגנץ) מנדלינגר** שנלחם ונפצע בלטרון, כשהוא וחבריו עדיין לא שולטים בשפה העברית ומתקשים להבין את הפקודות במהלך הקרב.

סיפרנו על לוחמי הגח"ל והמח"ל וכן על חללי "נצר אחרון". ביקרנו באנדרטת אלכסנדרוני ליד לטרון, אנדרטת מח"ל וביער המגינים.

סיימנו בביקור מרגש ב"בית העדות" במושב ניר גלים, שבו יש תערוכה ומיצג מדהים על סיפור ההצלה הגדול ביותר של יהדות הונגריה בשואה - סיפור "בית הזכוכית" בבודפשט.

שם גם פגשנו בחבר המושב בן למעלה מ-90 מהונגריה, **ישראל גולדברגר**, שהשתחרר אף הוא בברגן-בלזן והגיע לפגוש בהתרגשות את חברי הארגון שביקרו במקום.

חגיגות יום השחרור של ברגן-בלזן היו השנה בסימן חגיגות 70 שנה לעצמאות מדינת ישראל. לפיכך הקדשנו את האירוע לתרומת ניצולי השואה למדינת ישראל והתמקדנו בניצולי השואה במלחמת העצמאות. יצאנו לסיור ייחודי בשם "גם אנחנו מגש הכסף - ניצולי השואה במלחמת העצמאות", עם אחד המדריכים המעולים בישראל - **אוריאל פיינרמן**.

סיירנו בעקבות ניצולי השואה שהשתתפו במלחמת העצמאות. בדקנו מה קרה לעולים החדשים בקרבות לטרון, והתרגשנו לשמוע סיפורים אישיים ומפתיעים של כמה מחברי הארגון. חברנו **שרגא קלוש**, שהשתתף בקרבות ושמו של אחד מחבריו חרוט על המצבה במקום, סיפר בהתרגשות על שעבר עליו. החברות **זהבה שמיר** ו**דבורה שיפריין**, שהיו באותה תקופה בקיבוץ קריית ענבים, חלקו עימנו חוויות מתקופה זו כאשר ליוו את חבריהן לקרבות.

לשרוד את בלוק 11 באושוויץ

שאינ להם חפיסת קלפים כדי להעביר את הזמן.

ביום שני בבוקר הם שמעו שאסירים נלקחו מתאים אחרים, ואחר-כך יריות. לירון מזכר כי "יוסלה" - אבי - איחל "להתראות" לחבריו, ואמר להם שהם עלולים להיפגש שוב בעולם הבא. אבל איש לא בא אליהם. כעבור שעה הגיע לתא שלהם **יעקב קוזלצ'יק**, הקאפו הממונה על בלוק 11, וחיבק אותם. "אתם גיבורים", אמר להם. "שום דבר לא יקרה לכם, לא היום". מאוחר יותר באותו יום הם הוחזרו לברקנאו.

כאשר לירון פגש את אבי שוב שנתיים לאחר מכן במחנה העקורים ברגן-בלזן, אבא שלי סיפר לו כי לאחר השחרור הוא חיפש ומצא את חברו רופא הסיים מקטוביץ אשר הבהיר את המסתורין של הישרדותם של שלושת הצעירים היהודים.

האונטרקאפו שבגד באבי ובאחים לונדנר לא ידע את שמו של האיש שהיה אמור להסתיר אותם, אבל הוא נתן לאוטו קלאוס, קצין האס-אס הצעיר, כתובת בקטוביץ, שעליה שמע כנראה. קלאוס התכוון לחשוף את הבודג האנונימי, עלה על אופנועו אל הכתובת המדוברת וצלצל בפעמון הבית. כשהרופא פתח את הדלת, התבוננו השניים זה בזה בחוסר אמון...

יותר מ-25 שנה קודם לכן, במהלך מלחמת העולם הראשונה, הציל הרופא את חייו של אביו של אוטו קלאוס. שתי המשפחות נותרו ידידות. עכשיו היה על קלאוס להחליט מה לעשות, והוא עשה זאת. במקום לקחת את הרופא למעצר, חזר קלאוס לאושוויץ ודיווח כי החקירה שלו לא חשפה שום תוכנית לברוח, שהאונטרקאפו שיקר, שאבי והאחים לונדנר היו חפים מכל פשע,

וכי אין בסיס משפטי להוציאם להורג.

מאוחר יותר באותה שנה (1943) הועבר אבי מברקנאו למחנה תת-קרקעי של אושוויץ, לאגישה, ליד בנדן. מתישהו בחורף 1944 הצליח לברוח משם והוסתר בידי ידיד פולני. חירותו הייתה קצרת ימים. בדרכו לנסות להשיג מסמכים מזויפים כדי להגיע להונגריה, הוא נתפס על ידי חיילים גרמנים שחיפשו מישהו אחר. הוא נלקח לראשונה ללאגישה, שם הוכה קשות, ואחר כך חזר לאושוויץ, שם בילה חודשים אחדים בבלוק 11, מעונה שוב ושוב.

הגרמנים רצו לדעת את שמו של הפולני שהסתיר אותו, משהו שאבי סירב בעקשנות לעשות, עקשנות, שאבי בטוח, כי הצילה את חייו.

אותו קאפו, יעקב קוזלצ'יק, שחיבק את אבי ואת האחים לונדנר באוקטובר 1943, היכה בפומבי את אבי 250 מלקות מרושעות בהוראה ובפיקוח של רופא אס-אס.

למעשה, בניגוד לכל הסיכויים, אבי, "יומקי" לונדנר ומניק לונדנר לא הוצאו להורג ב-4 באוקטובר 1943. וכך אני יכול לספר לנכדיי שסבא-רבא שלהם שרד את בלוק 11, דבר שאפשר לסבא להיוולד, מפני שלקצין אס-אס גרמני צעיר בשם אוטו קלאוס היה לפחות ניצוץ אחד של הגינות, של אנושיות, שנותרה בו באושוויץ בימים הראשונים של אוקטובר 1943.

מנחם צ. רוזנפט

תמיד ידעתי כי זמן קצר לאחר שגורש לאושוויץ בסוף אוגוסט 1943, אבי שהה כמה ימים בבלוק 11 הידוע לשמצה של המחנה, שנקרא בלוק המוות. בביקורי הראשון באושוויץ ב-1995, ראיתי את דף הרישום בבלוק 11, לפיו הגיע אבי **יוסף רוזנפט**, מספר 140594, ב-30 בספטמבר 1943, ועזב, כנראה חי, ב-4 באוקטובר. מעולם לא ידעתי איך הוא לא נשלח לבלוק 11 כדי למות. אבא שלי נפטר במפתיע ב-1975 בגיל 64, וזה היה היבט אחד של הישרדותו שמעולם לא הספיק לספר לי עליו.

אבל בדצמבר 2013 - יותר מ-38 שנה אחרי מות אבי - קיבלתי את הביוגרפיה שפורסמה לאחרונה על ידי ניצול השואה **זאב "יומקי" לונדנר**, אשר לאחר שעיברת את שמו, היה לאלימ **זאב לירון**, אחד הקצינים הבכירים ביותר בחיל האוויר הישראלי בשנותיו הראשונות. אביו של לירון היה אחד מידידי הקרובים של אבי בעיר הולדתם בנדן. ידעתי שגם לירון-לונדנר - ואחיו **משה (מניק)** נכלאו בבלוק 11 יחד עם אבי, הן משום שאבי דיבר על כך והן משום ששמותיהם נרשמו בעמוד הרישום לצד שלו.

לירון סיפר את הסיפור לעיתונאי **משה רונ (ריניש)** בספרו **"תהומות ושחקים"**: "רוזנפט לא הפסיק לחשוב על בריחה". אבי אמר לאחים לונדנר, שפיתח ידידות עם רופא אס-אס גרמני המוצב בקטוביץ, שהציע להסתיר את אבי ואת בני משפחתו. עכשיו הציע אבי ששלושתם ימלטו מעבודתם, יסתתרו בתעלה נטושה עד שהגרמנים יפסיקו לחפש אותם, ואחר כך יעשו את דרכם לבית רופא הסיים בקטוביץ, שם יוכלו להישאר לפחות לזמן מה.

כאשר תוכניתם נחשפה לגרמנים על ידי אונטרקאפו גרמני, נלקחו אבי והאחים לונדנר מברקנאו לאושוויץ, שם חקר אותם קצין אס-אס גרמני בשם אוטו קלאוס.

העונש על זוממים להימלט, אמר קלאוס לשלושת היהודים, הוא מוות. עכשיו אנחנו נשלח אתכם לבלוק 11 ושם נחליט אם יירו בכם או ייתלו אתכם, הוא המשיך, אבל באסירים יורים רק בימי שני, ומאחר שהיום יום חמישי, תעשו את הימים הבאים בבלוק 11. השלושה הוכנסו לתא קטן במרתף הבלוק עם עוד שני אסירים. לירון מזכר שאבא שלי אמר ב"הומור שחור" שחבל

חברי הוועד היהודי המרכזי בברגן-בלזן. מימין לשמאל: רפאל אולבסקי, פאול טרפמן, נורברט וולהיים, יוסל רוזנפט, ד"ר הדסה בימקו-רוזנפט, ברל לאופר.

features the history of the barracks as a satellite camp to the concentration camp and thereafter as a DP camp (building MB 89 was part of Camp 2 at Bergen-Belsen concentration camp and subsequently an accommodation building within the DP camp). In a second stage the building is to be completely remodelled from 2022/23 for optimum use as an education facility (providing seminar rooms, exhibition premises, and an attic space extension for meetings and as a catering area).

The official handover of the premises is scheduled for April 2019 as part of the commemoration ceremonies marking the 74th anniversary of the liberation of the camp.

Website on the 80th anniversary of the November pogroms

The antisemitic pogroms of November 1938 represent a turning point along the path of alienation, persecution and looting initially of German Jews and subsequently of European Jews, a path which ultimately led to the Holocaust. The November pogroms made it abundantly clear, once and for all, that Jewish life in Nazi Germany would no longer be possible and that emigration was the only escape.

To do justice to the significance of this anniversary date, the Foundation has designed and compiled a website www.pogrome1938-niedersachsen.de in collaboration with students from Dr Wagner's practical seminar at the History Department of Leibniz University in Hanover and numerous memorial sites, initiatives and individuals throughout Lower Saxony. The website is clearly structured by theme for easy access and navigation and provides information on the events that took place in some 100 towns and cities. In addition to the events of November 1938 the website also looks at the prior history, the repercussions after 1938, and the issue of traces and remembrance. It is designed, on the one hand, to show that, during that time and throughout what is today the German Land of Lower Saxony, Jewish men were arrested, homes laid waste, and synagogues torched. But it also conveys the fact that there was a very broad spectrum of incidents the expression of which was largely determined by the behaviour of those involved at the local level.

The website is aimed not just at anyone with a general interest in the subject, but first and foremost at schoolchildren who, as part of their history lessons, will benefit from the initial information provided and spur them on to delve deeper into the

Poster of the Kazett Theatre at DP Camp Bergen-Belsen, Exhibition "Barracks, POWs – and Concentration Camp, DP-Camp. Bergen-Hohne 1935-1950" at the Scjlosstheater at Celle, September 2018.

Photograph: Jens-Christian Wagner

subject matter.

Wolfenbüttel Memorial

The topping-out ceremony for the Memorial's new documentation centre was held on 26 September 2018 in the presence of numerous guests, among them **Grant Hendrik Tonne**, Minister of Education and Cultural Affairs of Lower Saxony, **Reinhold Hilbers**, Minister of Finance of Lower Saxony, and many relatives of former inmates.

A permanent exhibition on the history of the judicial and penal systems in the Nazi era and the continuities and discontinuities in the Federal Republic will be accommodated on the premises of the building scheduled to open in summer 2019. While the building is situated within the prison, visitors will be able to access it without checks – unlike the historical buildings within the prison (including the former execution site) which, for security reasons, can only be visited as part of group visits and by prior arrangement.

Memorials Foundation: Work Ongoing in 2018

Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland [‘Contributions to the History of Nazi Persecution in Northern Germany’].

At the initiative of the Schlosstheater Celle, the Memorial organised an exhibition entitled **Barracks, POWs – and Concentration Camp, DP-Camp Bergen-Hohne 1935-1950**, to be shown on the premises of the Schlosstheater from September 2018 until early 2019. The exhibition draws on the premiere of a play that examines the relationship between **Marlene Dietrich** and her sister Elisabeth, who together with her husband ran a cinema on the premises of the Bergen-Hohne military training ground during the Nazi era and in the years immediately after the war.

From 16 October 2018 to 16 December 2018 the Bergen-Belsen Memorial is to host the exhibition entitled **Es lebe unsere gerechte Sache!** ‘Der slowakische Nationalaufstand 1944 [‘Long Live Our Just Cause! The Slovak National Uprising of 1944’] organised by the German Resistance Memorial Centre in co-operation with the Historical Institute of the Slovak Academy

Lower Saxony, and the survivors **Yvonne Koch and Pavel Kucera**.

In the 1990s the Memorial was given around 2,900 compensation dossiers from the Israel Organisation of Jewish Survivors of the Bergen-Belsen Concentration Camp and that inventory is now to be fully digitalised. Thanks to the **Zentrum für Arbeit und Beratung Celle (ZAC)**, a counselling organisation in Celle, we now have a reliable and cost-effective partner who is willing to take on this task. The close proximity of the Centre will ensure quick, uncomplicated access to the inventory items being processed and facilitate the transportation of the documents back and forth. A first batch is currently being processed at the ZAC.

During the reporting period the Education and Encounter Department at the Bergen-Belsen Memorial held more than 700 events, thanks to the help of its team of freelancers, detached teachers, research staff, and FSJ volunteers. The spectrum of events ranged from guided tours for individual visitors and registered groups to study days and training courses, seminars lasting several days, and (international) encounters. The events were attended by groups from Germany and abroad, including a number of groups from Israel.

Opening of the Slovakia exhibition at the Bergen-Belsen Memorial, 16 October 2018. From left to right: Pavel Kucera, Dr. Thomas Rahe, Consul Imrich Donath, Dr. Jens-Christian Wagner, Dr. Yvonne Koch, Slovakian Ambassador Dr. Peter Lizák, Minister Grant Hendrik Tonne, Consul Dirk Bettels, Michael Fürst.

Photograph: Martin Bein.

of Sciences. The exhibition is to be complemented by a dedicated segment on prisoners from Slovakia at Bergen-Belsen concentration camp. The inaugural event was attended by, among others, Dr. **Peter Lizak**, Slovakia’s Ambassador to Germany, **Grant Hendrik Tonne**, the Minister of Education and Cultural Affairs of

The usage agreement with the Bundeswehr [Federal Defence Forces] for the cession of building **MB 89** and premises around four other buildings at the Bergen-Hohne barracks for the Memorial’s education work was signed on 24 October 2018. The rental costs for the premises and the building are to be borne by the Bundeswehr, which will also bear the costs for erecting the fence separating the premises from the area of the Niedersachsen barracks used for military purposes. As a result, visitors will now be able to access these premises without any checks by the Bundeswehr.

Inside the building the Memorial will offer high-quality, time-intensive group formats (ranging from one day to several days). Historical political education programmes are also to be offered to the Bundeswehr itself.

In an initial stage a number of offices and an exhibition space are to be created inside the building by April 2019. The exhibition entitled **Between Harz and Heath: Death Marches and Evacuation Transports in April 1945** (previously a touring exhibition) will go on show there. It

The Bergen-Belsen Memorial and the Lower Saxony

Dr. Jens-Christian Wagner

Director, Niedersachsen Memorials Foundation

In the face of growing racist, nationalist and antisemitic attitudes in Germany and in Europe the Foundation redoubled its efforts in 2018 to bolster its presence in society with education offers and political interventions. The aim is to strengthen society's critical awareness of history and its faculty of judgement on matters historical.

It would be well-nigh impossible to showcase the Foundation's highly diverse spectrum of activities over a mere two pages. So this Report can only provide an overview of the main developments and key projects.

Bergen-Belsen Memorial

The touring exhibition entitled **Children in the Bergen-Belsen Concentration Camp** was inaugurated as part of the commemoration event on 15 April 2018, in the presence of the Dutch Ambassador and 22 survivors imprisoned at Bergen-Belsen concentration camp as children. The event received widespread coverage in the printed press and on television, both in Germany and beyond. Right from the outset the exhibition proved a major draw. No other special exhibition on show at the Bergen-Belsen Memorial since 1990 has ever recorded such high visitor numbers. The accompanying programme also captured the public's attention with its mix of biographical accounts by child survivors, guided tours and talks by our curators, the performance of a documentary play on the life story of a child prisoner at Bergen-Belsen, and the screening of a feature film on child prisoners at the concentration camp. The touring exhibition has since been on show at the Ravensbrück National Memorial since October 2018, with Zurich and St. Gallen to follow next year.

The Memorial is currently examining possibilities for producing an English-language version of the exhibition; however, considerable third-party funds would first have

to be raised. Were this the case, the exhibition could subsequently go on show in the UK, the US, and Israel, too.

Educational resources on 'Children in the Bergen-Belsen Concentration Camp' have been compiled and published to complement the touring exhibition. The image and text sources printed on cards reference excerpts from prisoners' diaries, written accounts and interviews as well as contemporary photographs and drawings by prisoners. They in turn are complemented by information and photographs on the life story of former child prisoners at Bergen-Belsen concentration camp. The educational resources complemented with didactic handouts are intended to be used to prepare for, and follow up on, visits to the Children in the Bergen-Belsen Concentration Camp exhibition. They can also be used equally well for classroom lessons, independently of any actual visit to the exhibition.

A workshop jointly organised with the Neuengamme Memorial was held in Bergen-Belsen und Hermannsburg on 1 and 2 June 2018, following on from the central themes of the Children in the Bergen-Belsen Concentration Camp exhibition. Historians from Germany, Israel and the US presented new research findings on this range of themes, under the heading 'Between Persecution and

Opening of the Children in Bergen-Belsen Concentration Camp exhibition, April 2018.

Photograph: Jens-Christian Wagner

Volksgemeinschaft [National Community]. Childhood and Youth under the Nazi Regime'. These findings are to be published in 2019 in Volume 20 of Beiträge zur

מי שהיה מאוחר יותר בישוף, אוטו דיכליוס, קידם בהתלהבות "מהפכה לאומית" צייתנית בינואר 1933 וניסה לפזר ככל האפשר את החשד מפני התנגדות כנסייתית אפשרית לממשלה. הוא כבר הגן על החרם על היהודים ב-1 באפריל 1933 כי הגנה עצמית נגד ההשפעה המופרכת לכאורה של היהדות. באותו זמן הוא תמך בהדרה "אנושית" של היהודים, אך לאחר מכן שתק לנוכח מעשי האלימות והחוקים האנטי-יהודיים. ב-16 בנובמבר 1938, בדיוק שבוע לאחר הפוגרומים, הצהיר הוועד הפועל של הכנסייה הפרוטסטנטית-לותרנית האזורית במקלנבורג: "אף גרמני נוצרי לא יכול להתלונן על צעדי המדינה נגד היהודים ברייך, ובמיוחד על החרמת רכוש היהודים, מבלי לפגוע בעניין הטוב והנקי של מאבק החופש של האומה הגרמנית נגד העולם היהודי האנטי-נוצרי והבולשביזם. עלינו להתחשב ברצינות בכך שהדרך לשליטה היהודית בעולם מובילה תמיד דרך שדות נוראים של גוויות..."

הכמורה נדרשה להבטיח שהנשמה הגרמנית לא תיפגע, וכי מצפונו לא ינקוף. הבישוף הפרוטסטנטי של תורינגיה, מרטין סאסה, ראה בפוגרומים את מימוש הדרישות של לותר משנת

1543: "ב-10 בנובמבר 1938, יום ההולדת של לותר, בתי הכנסת נשרפים בגרמניה. העם הגרמני ... סוף-סוף שבר את כוחם של היהודים בחזית הכלכלית בגרמניה החדשה והכתיר את המאבק המבורך ע"י אלוהים לשחרורו המלא של עמנו. בשעה זו חייב להישמע קולו של האיש שהחל כנביא הגרמני במאה ה-16 כידיד היהודים, אשר על ידי המצפון שלו, מונע על ידי ניסיון ומציאות, הפך להיות האנטישמי הגדול ביותר של זמנו והמתריע של העם שלו נגד היהודים."

כמובן שהיו אחרים. אבל היו מעטים. היו גם נוצרים שהשמיעו מחאה, אפילו בפומבי, אבל היו מעטים.

כומר הכפר וירטמברג, יוליוס פון יאן מאוברלינג, הטיף ביום החרטה והתפילה ב-16 בנובמבר, שבוע לאחר הפוגרומים: "היצרים משתוללים, המצוות מוכחשות, בתי אלוהים שהיו קדושים לאחרים נשרפו ללא עונש, רכושם של זרים נגנב או נהרס. אנשים ששירתו את העם הגרמני בנאמנות הושלכו למחנות ריכוז פשוט משום שהיו שייכים לגזע אחר. בני האדם מרגישים כך באופן טבעי, גם אם לא מעיזים לדבר על זה. ואנחנו כנוצרים רואים איך עוול זה מעיק על עמנו לפני אלוהים, ויביא את עונשו על גרמניה. אלוהים לא נותן ללעוג לו. מה שאדם זורע, הוא גם יקצור!" מילים רציניות ודרשה מעוררת. דברים כאלה בהחלט היו קיימים, אבל למרבה הצער מעט מדי.

למה הכעס של הנאצים תמיד מכוון נגד בתי אלוהים היהודיים? יחסם של המציתים באותו לילה מזכיר לנו את חורבן בית המקדש הראשון בירושלים על ידי הבבלים, וכן את חורבן בית המקדש השני על ידי טיטוס. המסורת היהודית מספרת: כאשר חנניה בן תרדיון נידון למוות על לימודי תורה אסורים, הוא נעטף על ידי התליינים בטליתו ובספר התורה שלו כדי להישרך בפומבי. תלמידיו שאלו "רבי, מה אתה רואה?" והוא ענה "הקלף בוער, האותיות חופשיות ועפות משם."

נאומו של מיכאל פירסט

נשיא ההתאחדות של הקהילות היהודיות בנידרזקסן

בערב 9 בנובמבר 1938, בדיוק לפני 80 שנה, החל בגרמניה הפוגרום הגדול ביותר של הזמנים המודרניים במרכז אירופה עד כה. שר התעמולה הנאצי יוזף גבלס נתן את האות לצאת לדרך, כמה מטרים מבית הכנסת של מינכן, במרתף בירה! האירוע היה נאומו המתלהם להנצחת הפיכת היטלר ב-9 בנובמבר 1923, לפני 15 שנה. גבלס רשם הכול ביומנו. כשהוא דיבר, הוא זכה להרבה מחיאות כפיים. הוא ממשיך ומציין: "כולם ממהרים לטלפונים, עכשיו יפעלו הנאשים! מצד אחר, ס"ס-גרופנפיהרר ריינהרד היידריך, מודיע לרשויות הכפופות שיש להציל את החיים הגרמניים ואת רכושם, כלומר, יש להצית בתי כנסת רק אם אין סכנה לשריפה באזורי."

הנאצים ניצלו את התפרצויות הזעם על רצח איש השגרירות הגרמנית ארנסט פון ראט על ידי היהודי בן ה-16 הרשל גרינשפן ב-7 בנובמבר 1938 בפריז. הרשל גרינשפן הגיע מהנובר. הוא רצה למחות נגד גירוש בני משפחתו מגרמניה, שכמו רבים אחרים גורשו לאדמות גרמניות-פולניות.

אחיימים מקשיבים לנאום בבית הכנסת בהנובר בנובמבר 2018

ב-10 בנובמבר 1938 מתלונן העיתון של המפלגה הנאצית, כי בגרמניה "מאות אלפי יהודים עדיין שולטים בחנויות ברחובות שלמים". אני יכול רק לציין, שרק 500,000 יהודים חיו בגרמניה ורבים מהם לא היו עשירים ולא סוחרים. הפעולות האלימות נמשכו עד 13 בנובמבר. 1,300 בני אדם מתו במהלך הפוגרומים, נהרסו למעלה מ-1,400 בתי כנסת וכ-7,500 חנויות נבזזו. יותר מ-30,000 יהודים נלקחו למחנות ריכוז, כולל דודי הרמן פירסט, כאן מהנובר, וגם הרב של הנובר דאז, ד"ר שורש.

תקיפות פיזיות, הפחדה וקיפוח זכויות כבר התרחשו בגרמניה מאז השתלט היטלר על השלטון ב-30 בינואר 1933. "יודה" היה מי שהוגדר יהודי בחוקי נירנברג מאז 1935, הקשורים לאיסור על תעסוקה, הגבלות על גישה לשטחים ציבוריים, הפקעת רכוש יהודי, "אריזציה!" עוול בשם המדינה תוך הפרה של החוקה, תוך הפרה של הנורמות המשפטיות הכלליות בשם העם הגרמני.

משם זה עבר ישירות לשואה של השמדה מתועשת של היהודים בגרמניה ובאירופה על ידי הגרמנים ועוזריהם במדינות רבות אחרות באירופה. הפוגרומים של נובמבר 1938 הובילו ישירות לאושוויץ, לטרבלינקה ולבוכנוואלד. וולפגנג בנץ אמר: "ב-9 בנובמבר 1938 הכל השתנה. האנטישמיות, שהייתה הבסיס לאפליה חברתית נגד יהודים וניהלה את המדינה מאז 1933, הפכה לרדיפה שהביאה להשמדה."

הכנסייה הפרוטסטנטית הגרמנית והכנסייה הקתולית היו הארגונים העיקריים היחידים בגרמניה שלא הופעלו במלואם. אף אחד מנציגיהם לא מחה בפומבי על כך שהמדינה היפלתה אנשים רק בגלל הגזע שלהם, הוציאו אותם מהחברה, הוציאו אותם מחוץ לחוק ולבסוף הרגו אותם. שכנים הפכו ליהודים!

הויס, שאמר 20 שנה אחרי ליל הבדולח, כלומר ב-1958: "זיכרוננו של 9 בנובמבר 1938 מעורר את הזוועה שעל כולנו לחוש כאשר ברוטליות, שקרים וחוסר פחד מתבטאים בזעם הרסני נגד בתי הכנסת היהודיים. הנצחת יום זה היא חובה מיוחדת בזמן שעולה מספרם של אלה שרוצים לברוח אל נוחות השכחה, או שכבר ברחו לשם. הקלון הפך עצמו לאנדרטה לוהטת - הלהבות כבר התמוטטו מזמן אל תוך עצמן, אך הגחלים הלוחשות שלהן במשך עשרות שנים פעלו כבושה בוערת".

מתי אמר את זה הויס? 1958? אני חושב שזה היה אתמול. המילים של תיאודור הוס תקפות היום ויהיו עדיין תקפות בעתיד. אסור לשכוח את צוואתם של המתים, כי לשכוח את הנרצחים, לשכוח את ההיסטוריה או להמעיט אותה פירושו להרוג את הנרצחים פעם שנייה.

* פטריוטים אירופאים נגד האיסלמיזציה של המערב הוא ארגון פוליטי גרמני שנוסד בעיר דרזדן ב-2014. הארגון מארגן הפגנות שבועיות נגד מה שהוא מכנה איסלמיזציה של העולם המערבי בקריאה לחקיקה מגבילה יותר במדיניות ההגירה הגרמנית.

הארוע התקיים בבית הכנסת בהנובר בנובמבר השנה
The event took place in the Hannover synagogue,
November 2018

and racism. Responsibility begins with co-responsibility. And they are always jointly responsible.

Let me conclude with a quote from the former Federal President Prof. Dr. Theodor Heuss, who said 20 years after the Reichspogromnacht, i.e. 1958: "The memory of November 9, 1938 awakens the horror that we all had to feel as brutality, lies and fearlessness manifesting themselves in a destructive rage against the Jewish prayer houses. To commemorate this day is a special duty at a time when the number of those who want to flee into the comfort of forgetting or have already fled is growing. The infamy has thus set itself a blazing monument - the flames may have long since collapsed into themselves, but their gloomy embers over the decades have worked as burning shame."

When did Heuss say that? 1958? I think it was yesterday. The words of Theodor Heuss have just today and will still have validity in the future. We must not forget the will of the dead, because to forget the murdered, to forget history or to relativize it means to kill the murdered for the second time.

כל מי שרדף את היהדות האמין שהוא יכול גם להרוס אותה על ידי שריפת המרכזים הרוחניים. עובדה היסטורית: בפוגרומים תמיד נהרסו בתי הכנסת. ברור שהברברים המבעירים לא ידעו שאפשר לשרוף קירות ובתים ולטבוח באנשים, אבל לא להבות ולא חרבות לא יכולות להרוס רעיונות. בנוסף לכך יש אימרה של **היינריך היינה**: "התורה, דברי האלוהים, הם מולדתם הניידת של היהודים". אימרה אמיתית שתמיד תלווה אותנו.

ועכשיו, 80 שנה מאוחר יותר, אנו עדים למצב מדיני במדינות אחרות באירופה. בצרפת עוזבים אלפי יהודים את מולדתם, רובם עולים לישראל משום שהם חוששים מרדיפות אנטישמיות. באנגליה אומרים כי יש לעזוב את הארץ אם ייבחר מנהיג מפלגת העבודה קורבין, הנחשב אנטישמי קיצוני. לא, כמובן שאין לנו פוגרומים. לא, אנחנו לא יושבים על מזוודות ארוזות, כמו ב-10 ו-20 שנה אחרי השואה, אבל רבים מהקהילה שלנו כבר מחפשים היכן המזוודות שלהם.

אסור לנו ללכת שולל אחר כוחות המעוניינים לגנות את הדאגה לביטחון שלנו מבחינה פוליטית ותועמלנית. הקהילה היהודית בגרמניה יודעת מניסיונה שלה, כי שמירה על הכללים הבסיסיים של המדינה הדמוקרטית היא תנאי הכרחי לקיומה. מדינה זו אחראית לביטחון כל אזרחי המדינה, רק למדינה יש מונופול על שימוש בכוח, ולא לאף אחד אחר. הגנה עצמית כאלטרנטיבה היא הונאה עצמית ועבורנו היהודים אין דרך מילוט לגטו. במדינה כמו גרמניה, האם אנחנו צריכים בכלל את המונח "אומץ", או שמא בעצם זהו "האומץ האזרחי" שחשך לרבים מאיתנו בחשמלית, במגרש הספורט, בפאב, ובכל מקום שבו אנשים נפגשים?

כפועל, משמעות הדבר היא שיתוף פעולה הדוק יותר בין הממשלה הפדרלית, ממשלות המדינות, המפלגות הפוליטיות הדמוקרטיות, הכנסיות, השותפים החברתיים והמשטרה. זה מה שעשינו תמיד. אנחנו לא יכולים להתלונן על חוסר שיתוף פעולה.

הזיכרון של השעות האפלות ביותר של ההיסטוריה הגרמנית-אירופאית ורצח היהודים פירושו גם חובה להחיות ולהפעיל חיים יהודיים, כפי שעשינו מאז 1989. איחוד הקהילות היהודיות בגרמניה הפדרלית הפך תנאי מוקדם חשוב להמשך קיומם של החיים היהודיים במדינה זו. תנאי הכרחי להמשך הקיום היא גרמניה דמוקרטית, שוחרת שלום, סובלנית ומוזעת לאחריותה הלאומית והבין-לאומית, שהפנימה את לקחי העבר בליבה ובמחשבתה. אני חוזר: דמוקרטיה ואוהבת שלום, סובלנית בליבה ובמחשבתה! זה משפט שצריך לחזור עליו כל הזמן.

אבל מדוע, אם כן, לא שמעו המפלגות הדמוקרטיות את האותות? האם נוכל להבין סוף סוף כי אסור לנו רק לדבר על זה כשמדובר בקבלת החלטות חברתיות-פוליטיות מרחיקות לכת? למה אנחנו כל כך פגיעים לשנאת זרים, לאנטישמיות ולגזענות, בייחוד אלה מאיתנו שמצליחים כל כך? אין אחריות בלעדית לשנאת זרים!

עבורי אין זה מרגיע כי פגידה* וקבוצות גזעניות מקורן במזרח גרמניה. למזלנו בנידרזקסן הם זכו בבחירות באחוז קטן מאוד. יש לנו את AFD שמשותפת במידה רבה עם קבוצות אלה. הם לועגים לקורבנות ולניצולי השואה על ידי רלטיביזציה של פשעי הנאצים. בתור דמוקרטים אנו מנסים להבין את "אזרחי הכעס" ואת "מצביעי המחאה" של עמנו. אנחנו חושבים על איך להעביר את הבחורים האלה בחזרה לדמוקרטיה. הרי לא הכל ימני-קיצוני, גזעני או אנטישמי! אבל האם אנחנו לא נכשלים? רעיונות אלה הגיעו לנקודה מאוד קריטית בחברה של הדמוקרטיה שלנו. כן, אני חוזר על זה שוב, לא כל בוחר של AFD, לא כל נציג של AFD בפדרלמנט המקומיים, בפדרלמנט הפדרלי או אפילו בבונדסטאג, הוא רדיקלי ימני או אפילו אנטישמי, אבל אסור לנו לשחרר את האנשים האלה מאחריות חברתית כוללת עם ההצהרה כי הם רק "אחרים במשותף" לאירועים בחמניץ, לאנטישמיות גלויה, לשנאת זרים ולגזענות. האחריות מתחילה באחריות משותפת. והם תמיד שותפים לאחריות.

אסיים בציטוט מפי הנשיא הפדרלי לשעבר, פרופסור תיאודור

Thuringia, Martin Sasse, saw in the pogroms a fulfillment of Luther's demands of 1543: "On 10 November 1938, Luther's birthday, the synagogues burn in Germany. The German people ... finally broke the power of the Jews on the economic front in the new Germany and crowned the God-blessed struggle of the leader for the complete liberation of our people. In this hour the voice of the man who began as the German prophet in the 16th century as a friend of the Jews, who, driven by his conscience, driven by experience and reality, became the greatest anti-Semite of his time, the warner of his people against the Jews, must be heard.

Of course there were others. But there were few. There were also Christians who protested, even publicly, but there were few. The Württemberg village priest Julius von Jan from Oberlennigen preached on the day of repentance and prayer in 1938, i.e. on November 16, one week after the pogroms: "The passions are unleashed, the commandments disregarded, houses of God that were holy to others have been burned down with impunity, the property of strangers stolen or destroyed. Men who served our German people faithfully were thrown into concentration camps simply because they belonged to another race. Naturally, the people clearly feel it, even if one does not dare to speak about it. And we as Christians see how this injustice burdens our people before God and must bring its punishments upon Germany. God does not let man mock him. What man sows, he will also reap!"

A serious saying, a stirring sermon and such a thing certainly existed several times, but nevertheless far too little.

Why was the anger of the Nazis always directed against Jewish houses of God? The attitude of the arsonists that night reminds us of the destruction of the first temple in Jerusalem by the Babylonians, as well as of the destruction of the second temple by Titus. The Jewish tradition tells: When Rabbi Chananya Ben Tradion was sentenced to death for forbidden Torah studies, he was wrapped by the executioners in his prayer robe and in his Torah roll to be burned publicly. His disciples asked: "Rabbi, what do you see?" He replied, "The parchment is burning, the letters are free and fly away."

All who persecuted Judaism believed that they could also destroy Judaism by burning down the spiritual centers. It is a historical fact: The pogroms always committed the destruction of the temples and houses of prayer. Obviously the incendiary barbarians did not know that walls and houses could be burned and people slaughtered, but neither flames nor swords could destroy ideas. In addition there is a word from Heinrich Heine: "The Torah, the words of God, is the portable homeland of the Jews".

A true saying which will always accompany us.

And now, 80 years later, we have a mood in the other European countries that is alarming. In France thousands of Jews leave their homeland, most of them immigrate to Israel because they are afraid of anti-Semitic persecutions; in England it is said that one will have to leave the country if the Labour leader Corbyn is elected, since he is considered to be a radical anti-Semite. No, of course we have no pogroms. No, we are not sitting on packed suitcases, like 10 and 20 years after the Shoah,

but many of our parishioners are already looking to see where their suitcases are.

We must not allow ourselves to be tempted by forces that want to abuse the concern for our security politically and propagandistically. The Jewish community in Germany knows from its own experience that the maintenance of the basic rules of the democratic state is an indispensable prerequisite for its existence. This state is responsible for the security of all citizens of this country, only the state has a monopoly on the use of force, nobody else. Self-protection as an alternative is self-deception and for us Jews no escape route to the ghetto. In a country like Germany, do we need the term "courage" at all, or is it not rather the "civil courage" that many of us lack in the tram, on the sports field, in the pub, wherever people meet?

In practice, this means even closer cooperation between the federal government, the state governments, the political democratic parties, the churches, the social partners and the police. That is what we have always done. We cannot complain about a lack of cooperation.

The memory of the darkest hours of German-European history and of the murder of the Jews also means an obligation to revitalize and reactivate Jewish life, as we have been doing since 1989. The consolidation of the Jewish communities in the Federal Republic of Germany became an important prerequisite for the continued existence of Jewish life in this country. An essential condition for the "continued existence" is a democratic and peace-loving Germany, tolerant and aware of its national and international responsibilities, which has accepted the lessons of the past with heart and mind. I repeat, democratic and peace-loving, tolerant and with heart and mind!

A sentence that needs to be repeated all the time.

But why, then, have our democratic parties not heard the signals? Will we now finally understand that we must not always just talk about it when it comes to taking far-reaching socio-political decisions? Why are we so vulnerable to xenophobia, anti-Semitism and racism, especially those of us who are doing so well?

There is no sole responsibility for xenophobia!

For me it is not reassuring that Pegida and similar racist, incitement groups have their origins in eastern Germany. Fortunately in Lower Saxony they came up with a very small percentage. We have an AfD that is largely in common with these groups. They mock the victims and survivors of the Shoah by relativizing the Nazi crimes. As democrats we try to understand the "anger citizens" and "protest voters" of our nation. We think about how we can win these voters back for democracy. After all, not everything is right-wing extremist, racist or anti-Semite! But do we not fall short? These ideas have reached a very, very critical point in the middle of the society of our democracy. Yes, I repeat it once again, not every AfD voter, not every AfD representative in local parliaments, state parliaments or even in the Bundestag is a right-wing radical or even an anti-Semite, but we must not release these people from their overall social responsibility with the statement that they are only "jointly responsible" for events in Chemnitz, for open anti-Semitism, xenophobia

80 years since Kristallnacht

Speech by **Michael Fürst**

President of the National Association
Of the Jewish Communities of Lower Saxony

On the evening of 9 November 1938, exactly 80 years ago, the largest pogrom of modern times in Central Europe began in Germany. NS-Propaganda-Minister Josef Göbbels gave the signal to hit the road, a few meters away from the Munich synagogue, in a beer cellar! The occasion was his inflammatory speech to commemorate the Hitler coup of 9 November 1923, 15 years earlier. Göbbels recorded everything in his diary. When he spoke, what applause he received! He goes on to note: "Everyone is rushing to the telephones. Now the people will act! From another side, SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, informs the subordinate authorities that German life and property should be spared, i.e. "for example set synagogues on fire only if there is no fire danger for the surrounding area".

That was the reason: The Nazis took advantage of the alleged outbreak of popular wrath to murder the German embassy member Ernst vom Rath by the 16-year-old Jew **Herschel Grünspan** on November 7 in Paris. Herschel Grünspan came from Hanover. He wanted to protest against the deportation of his family from Germany, who, like so many others, were deported to German-Polish no man's land like thousands of others.

On 10 November, the party newspaper of the NSDAP complains that in Germany "hundreds of thousands of Jews still dominate entire shopping streets". I may only point out, that only 500,000 Jews lived in Germany and many of them were neither wealthy nor shopkeepers. The violent excesses lasted until 13 November. 1,300 people died during and as a result of the pogroms, more than 1,400 synagogues were devastated, and about 7,500 shops looted. More than 30,000 male Jews were taken to concentration camps, including my uncle **Hermann Fürst**, here from Hanover, and **Rabbi Dr. Schorsch**, the Hanover Rabbi at the time.

The violent acts of the so-called Reichskristallnacht had their prehistory: physical assaults, intimidation and deprivation of rights had already occurred in Germany since Hitler seized power on 30 January 1933. "Jude" was whoever was referred to as a Jew in the Nuremberg Laws since 1935, associated with a ban on employment,

restrictions on access to public spaces, expropriation of Jewish property, Aryanization! State injustice under breach of the constitution, under breach of the general legal norms in the name of the German people.

From there it went directly to the Shoah for the industrial destruction of the Jews in Germany and Europe by Germans with their helpers in many other European countries. The November pogroms led directly to Auschwitz, Treblinka and Buchenwald. Wolfgang Benz said: "On November 9, 1938, everything changed. Anti-Semitism, which was the basis of social discrimination against Jews and had been state-run since 1933, became persecution, which led to annihilation."

The German Protestant Church (DEK) and the Roman Catholic Church were the only major organizations in the German Reich that were not fully activated. None of their representatives publicly protested against the fact that the state expropriated people only because of their alleged race, rigorously excluded them from society, legalized them and finally killed them. Neighbors had become Jews!

The later DEK Bishop Otto Dibelius had enthusiastically welcomed in advance an obedient "national revolution" in January 1933 and tried to dispel as far as possible the suspicion of a possible ecclesiastical opposition to the system in the government. He had already defended the boycott of the Jews on 1 April 1933 as "self-defense" against the allegedly excessive influence of Judaism. At

that time he urged a "humane" exclusion of the Jews, but later kept silent about all acts of violence and anti-Jewish laws of the following period. On 16 November 1938, exactly one week after the pogroms, the executive committee of the Protestant-Lutheran Regional Church of Mecklenburg declared: "No German of Christian faith can lament the state measures against the Jews in the Reich, in particular the confiscation of Jewish assets, without being unfaithful to the good and clean cause of the freedom struggle of the German nation against Jewish anti-Christian world Bolshevism. We must give serious consideration to the fact that the path to Jewish world domination always leads through horrible corpse fields."

The clergy were called upon to ensure that the German soul would not suffer any harm and that its conscience would not be weighed down. The Protestant Bishop of

Celebrating Rosh Hashana

later responsible for developing the memorial further. Survivors' associations in many countries such as France, Poland, the Netherlands and Hungary reacted very positively to the changes at the memorial. So did the representatives of the World Federation of Bergen-Belsen Survivors and the Irgun She'erit Hapleta of Bergen-Belsen, whom I met for the first time in 1990. However, they felt the exhibition should present more detailed information on the history of the survivors in the Bergen-Belsen DP camp.

Through my conversation with **Norbert Wollheim**, **Hadassah Rosensaft**, **Sam Bloch**, Chaim Poslusny and Dov Zelmanowicz it became clearer to me that the

story of Bergen-Belsen did not end with the liberation. I understood that history of Jewish life in the DP Camp is an integral part of this story. In **Jochevet Ritz-Olewski** and **Menachem Rosensaft** I met two people who were born in the DP Camp. We became friends and began to discuss plans for the further expansion of the Bergen-Belsen memorial and the inclusion of an exhibition about the DP Camp and the rebirth of Jewish life in Bergen-Belsen.

I would like to stress once more how important the cooperation with the Irgun was for the Memorials' development. The Irgun held invaluable treasures for developing a new exhibition in Bergen-Belsen such as its collection of written and pictorial documents. And the contacts with survivors we were able to make with the help of the Irgun were no less important for a new exhibition.

The Irgun also made an important contribution at the end of the 1990s, when the Memorial was working on the list of names of Bergen-Belsen prisoners, by donating a huge collection of files. These files, 2200 in total and comprising around 120.000 pages, came from its members' compensation proceedings, mostly undertaken between 1950 and 1980. In that time were the unforgotten Chairmen of the Irgun **Zwi Asaria** and **Rafael Olewski**. These files were

integrated into the Memorial's archive and then used as a source material for compiling the list of names.

To me, this donation felt like an enormous gesture of trust, and it occurs during the period when I was working particularly closely with Dov Zelmanowicz and with Jochi too.

In closing, I would like to say that the friendship I was able to build with Bergen-Belsen survivors and their children is of a great personal value to me. I recently cycled around Potsdam and the gardens of Sancoussi palace with **Hilde** and **Pise Simche's** son and his wife. And we will visit Hilde next Wednesday in Netser Sereni. In Jerusalem we will visit **Yehuda Blum**, who has been a close personal friend for a long time. And at the end of our journey we will get together with **Hagit Lavsky**, with whom I worked together for presenting the history of the DP Camp for the new Bergen-Belsen exhibition. With her I still work actually together in projects of Jewish history. At the moment we are looking into the story of Hachscharah camps in Germany.

During the time I was in charge for Bergen-Belsen I met the former Chairmen of the Irgun **Zwi Asaria**, **Chaim Poslusni** and **Dov Zelmanowicz**. I will never forget them. I met **Ariel Yahalomi** and **Shraga Milstein**. Unfortunately, I never had the privilege of meeting one of the Irgun's founders **Rafael Olewski** in person. But I was introduced to his story through his impressive memoirs **HaDima** published in 1983 by the Irgun. I read his story after it was translated in German. I would like to use this opportunity to thank **Jochi** and **Arie Olewski** again for choosing me to present the German translation published 2014 at an event in Hannover.

I now look forward to start our journey through Israel with my wife Petra and my son Michael. We've been saying often "next year in Jerusalem". Now we are in Tel Aviv and tomorrow we will be in Jerusalem!

Thank you and see you!

Tel Aviv, 5 October 2018

Hearty Meeting

Dozens of members celebrated our annual Rosh Hashana event. Avi Rosenthal, Director of the Center of Organizations of Holocaust Survivors, spoke at the event and congratulated the members of the organization. The guest of honor was Wilfried Wiedemann, who headed the memorials foundation at Niedersachsen and established the new and impressive documentation center at the Bergen-Belsen memorial site. Here is the speech he delivered at the event.

Mr. Chairman, Ladies and Gentlemen, dear Jochi, good morning!

I would like to thank you very much for inviting me here. Also, allow me to tell you how pleased I am to be back again in Tel Aviv. My wife **Petra** and my son **Michael** are with me on this journey, not least because it is of great importance to me to pass on a link in the chain

of memory to Michael, to give him an opportunity to get to know Israel and eventually to make friends here.

I am very touched to be able to attend this meeting of the Irgun She'erit Hapletah Bergen-Belsen today, and I think back to earlier meetings here in Tel Aviv which I attended. The first time was twenty five years ago, back when **Chaim Poslusny** was Chairmen and **Dov Zelmanowicz** was General Secretary. I often think of both of them, as well as of the many others who are no longer with us.

Today the relationship between the Bergen-Belsen Memorial and the Irgun is one of mutual trust and good will. But this relationship could develop after the German had fulfilled an historical obligation. In 1990, the Federal State of Lower Saxony, on whose territory the Bergen-Belsen site is located, opened a new permanent exhibition at the site, replacing the small unstaffed Document Building

opened in 1966. Permanent academic and educational staff was recruited to take care to the needs of visitors. With **Monika Gödecke**, **Thomas Rahe** and myself, the survivors' associations had direct contacts at the Memorial. I stress: It was the first time and it was 45 years after the liberation of Bergen-Belsen when the memorial of Bergen-Belsen was staffed with academic and educational employees.

In Israel, these improvements were understood as markers of the increased importance the Bergen-Belsen Memorial was assigned in Germany and as a sign that the Memorial would be given a more central role in the commemoration of and education about the crimes against the Jews by the Germans.

Around four decades lay between the liberation of Bergen-Belsen by British troops on 15 April 1945 and the decisive paradigm shift in German memorial culture in the 1980s. That was how long it took until the former Nazis and their supporters in positions of influence both on the administrative level and in society had been replaced by members of a new generation, members of my generation.

I was in charge of drawing up the new exhibition in Bergen-Belsen between 1985 and 1990 and was

רונית ריץ-בואנו, דור 3 ועמית בואנו, דור 4

יש לי בת בגיל 12, שמה עמית.

כשאיבדתי את סבתא רחליה ז"ל גם אני הייתי בת 12;

כנראה שזו אחת הסיבות שהגיל הזה הוא יותר מרק בת-מצווה עבורי...

סבתא רחליה הייתה סבתא מיוחדת במינה, אשה טובת לב, בעלת חוכמת חיים, שתמיד הסתכלה על חצי הכוס המלאה. תמיד שיתפה וסיפרה על מאורעות העבר על דרך החיוב, הבליטה מה למדה מכך והסתכלה על המזל שפגש אותה. הערכים לאורם גדלתי הועברו אליי דרך הוריי והוריהם וללא ספק הושפעו מעברם.

לכבוד בת המצווה של עמית החלטנו לעשות לה תכנית של "ערכים בכיף" וכך להנחיל לה את הערכים החשובים לנו. בנינו תכנית של פעילויות. לכל ערך היו פעילויות

המלוות על ידי אחד מבני המשפחה.

לערך המורשת והמסורת כמובן שסבתא יוכי נכנסה לתמונה. החלטנו כי הדרך הטובה ביותר לתת לה קצת להבין מה היה שם ומה זה אומר להיות דור רביעי, היא לצרף אותה לפעילות של הארגון.

מורשת של 4 דורות Legacy of 4 generations

וכך עמית הצטרפה יחד איתי לטיול "משואה לתקומה: גם אנו מגש הכסף - ניצולי השואה במלחמת העצמאות".

בטיול עברנו במספר אתרים מעניינים, ובמיוחד קסמו לנו הסיפורים האישיים של הניצולים על אופן ההתמודדות עם העלייה ארצה וההשתלבות במציאות של מאבק על מדינת ישראל. אך יותר מכל הסיפורים, לעמית היה מרתק הזמן המשותף שישבה עם דוד אריה, והקשיבה בשקיקה לסיפורים על סבא-רבא רפאל אולבסקי וסבתא-רבא רחליה.

הקסימה אותי במיוחד היכולת שלה לשאול שאלות, הסקרנות וההקשיבה לתשובות. היה מרענן לראות איך היא יצאה מעולם האינסטנט והיוטיוב, ולרגע חוותה מעט מן העבר.

זה היה מרגש ומשמח אך בה בעת גם עצוב. כמה הייתי רוצה לחוות בעצמי טיול כזה של 4 דורות, כמה הייתי רוצה שבתי תכיר את סבתי רחליה, שהיה לה חלק משמעותי כל כך בשנים-עשרה השנים הראשונות לחיי.

כששאלתי את עמית מה הדבר העיקרי שלקחה מהיום הזה, אמרה:

"עצוב לי שבכווד כמה שנים ייעלמו כל ניצולי

השואה ולא ידעו מה הם עברו ולמה בזכותם יש לנו מדינה. חשוב להוליד ילדים ולספר להם בכל הדורות את הסיפורים כדי שלא יישכחו. אם כל אחד יחשוב שהאחר מספר, אז בסוף לא יספרו וישכחו..."

נראה לי שערך המורשת הועבר בהצלחה.

תודה לסבתא יוכי ולדוד אריה, שלקחו חלק פעיל ביום זה. מעורר השראה והתפעלות לראות את פועלם לטובת הארגון. ותודה על ההזדמנות והכבוד שנפלו בחלקנו לסכם את החוויה בעיתון, שסבא רפאל אולבסקי ז"ל היה אחד המייסדים שלו.

Amit my daughter is 12 years old.

I was 12 when I lost my grandmother Rachel.

This is probably why this age is more than just a "Bat Mitzva" for me.

We decided to launch a plan of the most important values for the Bat Mitzva year. One of the main values was "Tradition and Legacy".

In order to connect her with her family history, Amit and I joined the tour on the 73rd day of liberation of Bergen-Belsen.

I was fascinated by Amit's ability to ask questions, by her curiosity and attentive listening. At the end of the day, I asked Amit what was the main lesson she took from this day. Amit said: "I feel so sad that

in a few years, when all the survivors are gone, nobody will know what they went through and how thanks to them we have our own Jewish State. It is therefore very important to keep telling the children in all generations to come the stories of these survivors, so that they will never be forgotten."

It seems the legacy has been passed on successfully.

Ronit Ritz-Bueno, Amit Bueno
3rd and 4th generation